

Проф. др Недељко Б. Гргуревић

ПРОИЗНОШЕЊЕ МОЛИТАВА У СВЕТОЈ ЕВХАРИСТИЈИ

Апстракт. Евхаристијске молитве су веома важан део свете Евхаристије, због чега подстичу на њихово правилно вршење. На основу вршења ових молитава у раној цркви и у доба њиховог богатог развоја, може се закључити, иако из штурих извора да ли се данас одступа или не од првобитне праксе? Одлика молитава је вишеструка. Прва је њихов еклесијални карактер, стога што имају основу у Светом писму и што се врше у светој Литургији. Затим, њихова одлика је општа-заједничка молитва: молитва за цео свет, уз молитву за род људски као и за појединце. Будући да су са таквим одликама, важно је и како се произносе. У светој Евхаристији имамо следеће молитве: јектеније и презвитерске-свештеничке молитве. За њихову поделу може се рећи да је проистекла из њених одлика и намене. Овде ће бити осврт на произношење литургијских молитава, према напред учињеној подели, када свету Евхаристију служи презвитер са ђаконом. Ово се чини стога, што је у садашње време дошло до конфликта у нашој Цркви, који се односи на питање: да ли да се део свештеничких молитава произноси тихо, као што је то досада чињено, или да се тај део произноси гласно?

„Живимо у времену које свакодневно намеће изазове, окружени смо проблемима који нас позивају да дамо своје одговоре, да изнесемо своје мишљење и ставове који би даље проузроковали конструктиван литургијско - богословски дијалог”¹. Слажући се са речју професора др. Ненада Милошевића, изнећемо своје „мишљење и став”, који има директну везу са „литургијско-богословским дијалогом” у нашој Цркви. Дијалог, који изазива поделе, води се између осталог и око

¹ Н. Ц. Милошевић, Приказ, Др. Недељко Гргуревић, Увод у православну литургику и Евхаристија као жртва, Богословље, Часопис Православног Богословског Факултета Универзитета у Београду, бр. 1-2 (2005), Београд 2006: стр. 185, 186.

произношења-читања молитава на светој Литургији. У овом краћем опису евхаристијских молитава говорићемо о њиховој основи, постанку, подели и произношењу. Стога ћемо рад поделити на два дела: прво, јектеније-ђаконства, и друго, свештенослужитељске-олтарске молитве. Први део почећемо са основним објашњењем јектенија, да би после тога прешли на њихову поделу и специфичности њихових прозби. Док ћемо се у другом делу осврнути на свештенослужитељске евхаристијске молитве, на њихово место у светој Евхаристији и на њихова „ранија и каснија“ читања. Надамо се да ћемо овим прилогом, макар нешто допринети смиревању ове немирне ситуације.

ЈЕКТЕНИЈЕ - ЂАКОНСТВА

Јектеније су кратки молитвени делови богослужбеног живота у Цркви Христовој и као такве су заједничке молитве многих литургијских свештенослужитеља. Име долази од грчке речи *ἐκτενής* која значи: продужен, усрдан, брижљив, марљив. Богослужбено значење ове речи, у њеној православној молитвеној употреби, јесте: опширна, исцрпна, усрдна молитва. Међутим, она је према својој садржини прозбена молитва за целу Цркву и вечна, духовна добра људи. Јектенија се назива и: *συναλήτης*, веза, сједињење, пошто везује у једну молитву многе прозбе. Затим има име *εἰρηνικαί*-мирна, што се нарочито односи на велику и малу јектенију, које почињу са једном или више прозби речима *ἐν εἰρήνῃ* - с миром, у којима се усрдно молимо за мир. Стога што је јектеније још у дубокој старини изговарао ђакон, оне се у старим литургијским споменицима, називају и *διακονικά*. (ђаконства).

Јектеније су кратке молитве Цркве, која узноси хвале и захвалност Светој Тројици, затим, у њима се моли за цео створени свет, као и за духовна добра Христових следбеника. У јектенијама се види универзални карактер Цркве. Јектеније се пре свега и изнад свега одликују светотајинском пуноћом, затим молитвеним богатством, притом краткоћом текста прозби, јасношћу и једноставношћу. Као што се света Литургија развијала у живом искуству Цркве, исто су се и јектеније развијале у том искуству². Јектеније су молитве у којима

² Stanley S. Harakas, *Living the Liturgy*, Minneapolis, Minn: 1974, p. 62.

народ, хор или појци одговарају на ђаконове или свештеникове прозбе *еа Господе по-милиј, Подај Господе, Теби Господе и Амин..* Оне су богослужбени дијалог свештенослужитеља и „народа Божјег“, којим се чини богослужбена пуноћа синаксиса. Јектеније се завршавају возгласом (славословљем). Поред светотајинске-молитвене улоге, јектеније имају и практичну страну. Пошто се света Литургија састоји из делова, јектеније служе да означе ту литургијску поделу³.

Јектеније имају светотајинску основу у божанској суштини Цркве као Богочовечанском Телу Господа нашег Исуса Христа, у којој су хришћани сједињени Духом Светим у богослужбеном општењу с Њим. Благодатна својства јектенија настала су на Божанском Господњем благослову, утканом у молитвама и речима нашег Спаситеља Христа. Оне су, као такве уткане у литургијску целину, која има своју пуноћу само у богослужбеној заједници Христове Цркве. Да јектеније имају дубоку светотајинску основу налазимо сведочанство у Светом писму Новог завета. То видимо из речи светог апостол Павле, који у посланици Тимотеју, саветује хришћане следећим речима: *Молимо, дакле, прије свега да се чине мољења, молитве, прозбе, благодарења за све људе, за царе и за све који су у власти, да тих и миран живот поживимо у свакој побожности и честитости* (1.Тим. 2,1-2).

Пошто су јектеније проистекле из суштине учења о Цркви и на основу наведених речи Светог писма, које јасно показују њихово светотајинство, то их Црква од самог почетка има у своме богослужењу. Да их Црква има од самих својих почетака види се из изворних дела и сведочења најстаријих писаца Цркве, као што се то види и из најстаријих литургија. Тако у молитви Захвалности у *Учењу дванаесторице апостола*, налазимо: *...Господе, сети се Своје цркве и заштити је од свакога зла; испуни је Твојом љубави...*⁴ Прозбене, молитвене речи имамо код светог Јустина Мученика (+165), у његовој Првој Апологији, где су речи прозбе *за себе и друге, за оне који су у власти, за владаре и мир*⁵. Исто тако о јектенијама сведочи и Тертулијан (+223), који каже: *Ми се молимо за императора, за његову власт, за добро време, за ублажење природе и продужење*

³ Stanley S. Harakas, op. cit, p.p. 60,61.

⁴ Willy Rordorf, *The Didache, The Eucharist of the Early Christians*, New York, N. Y: 1978: p.3.

⁵ Maurice Jourgjon, *Justin Martyr, The Eucharist of the Early Christians*, New York, N.Y: 1978, p.71.

свршетка⁶. Сведочанство о старости јектенија налазимо, такође, у Литургији Апостолских установа (четврти век), у којој, после канона Евхаристије, ђакон произноси: *Помолимо се за ову цркву и народ, за све епископе, све презвитере, за све у Христу ђаконе и служитеље, за сву пуноћу цркве помолимо се, да би Господ сачувао и заштитио све. За цара и управитеље..., да би проводили живот тих и мирану свакој побожности и чистоти*⁷. Видљиво је да су речи ове прозбе настале на основу наведених речи светог апостола Павала упућене Тимотеју (сравни, 1. Тим. 2,2). Сведочанства налазимо код светог Кирила Јерусалимског (+386). Он уноси поруку и речи светог Апостола Павла Солуњанима, о посвећењу човекове душе и тела да се сачува за други долазак Господа (1. Сол. 5,23), у јектеније својих Катихеза: *Нека те Бог мира сасвим посвети, и нека цео дух, душа и тело буду сачувани за долазак нашег Господа Исуса Христа*⁸. Да споменемо још сведочанство блаженог Августина о јектенијама из Ране цркве (+430) у писму Јануарију (55). Потпунија сведочанства о јектенијама са више података и текстом јектенија имамо у литургијама: светих Јакова брата Господњег, апостола Марка, Василија Великог и Јована Златоустог.

У овом раду говорићемо о четири врсте јектеније која имамо у светој литургији: велика или мирна, мала, сугуба или дриљезног мољења и прозбена јектенија.

ВЕЛИКА - МИРНА ЈЕКТЕНИЈА. Велика јектенија се зове тако према броју прозби, четрнаест, са возгласом петнаест, којим се по потреби може додати још нека прозба. Од осталих јектенија разликује се својом узвишеношћу и тајанственошћу. Као таква, она је централна и најпотпунија, на којој су временом назидане, или од које су допуњаване друге јектеније. Велика јектенија на светој Литургији почиње са возгласом: *Благословено царство Оца и Сина и Светога Духа, сада и увек и у векове векова. Амин*. Литургија почиње доксологијом о Царству Свете Тројице, Царству Божијем, а то је *Царство* о коме је Исус у Галилеји проповедао, у свом ... *јеванђељу о Царству Божијем*. И говорећи: *Испунило се вријеме и приближило*

⁶ Tertulian, Apologeticus adv. Gentes c.39,2.

⁷ Литургија Апостолских установа, Древне хришћанске литургије, превео са руског и црквенословенског протојереј-ставрофор др Матеја Матејић, Рашка, 2002: стр.32. Г. В. Флоровски, Свети Кирило Јерусалимски, Источни Оци IV века, Ново Село 1997: с.тр. 89.

⁸ Stanley S. Harakas, op. cit, p. 30.

се Царство Божије; покајте се и вјерујте у јеванђеље (Мк. 1,14.15). Овај почетни возглас велике јектеније је најпотпуније, најлепше и најсадржајније кратко доксолошко достигнуће у нашим молитвеним стремљењима и жељама ка Царству Божијем. Он је евхаристијско отварање пута у Царство Свете Тројице. О дару и доброту којом нас је Господ благословио и нашим доксолошким покушајем да добротом одговоримо, свети апостол Павле каже: *Благословен Бог и Отац Господа нашег Исуса Христа, који нас је у Христу благословио сваким благословом духовним на небесима* (Еф. 1,3). Почетним возгласом, како каже професор Димитрије Станилоје, *исказујемо наду да ћемо бити чланови Царства небеског. Благосиљајући Царство Свете Тројице, молимо за благосиљања свих који су чланови или ће бити његови чланови укључујући и нас... То нам се Царство отворило кроз и у Сину Божијем који победивши за вечност смрт ради човекове природе коју је примио, крстом претрпљеним ради нас;... тиме нам је објавио вечну љубав Бога у Тројици...*⁹ Или како каже професор Александар Шмеман: *Царство Божије је садржај хришћанског веровања - циљ, смисао и садржај хришћанског живота. Према писаним сведочанствима и целом предању, то је сазнање о Богу, љубав према њему, јединство са Њим и живот у Њему*¹⁰. Народ који одговара и потврђује молитвеним „Амин”, има увек у у свом богослужбеном одговору свест о Благодатном дару Господњем, ...*И ево ја сам с вама у све дане до свршетка вјека. Амин*. (Мт. 28,20).

Велика јектенија назива се и „мирна”, јер се молимо, пре свега, за мир. Литургијски синаксис се моли за мир, који свети апостол Павле назива: *Мир Божији, који прелази сваки ум, сачуваће срца ваша и мисли ваше у Исусу Христу* (Фил. 4,7). Значи, *Верни још у лочетку свете Литургије треба да уграде своје душе у мир. Само ће се тако моћи усредсредити, без смутње, на мисао о Богу и моћи ће се заједно молити*¹¹. Поред наведених речи светог апостола Павла који говори о „Божјем миру” за који се молимо, ова јектенија назива се мирна, и стога што почиње са прозбом, *У миру Господу се помолимо*. . Значи, помолимо се Господу за „мир одозго”, без кога човеку нема Божје

⁹ Протојереј-ставрофор Др Димитрије Станилоје, Духовна заједница у Православној Литургији, Превео Епископ Митрофан Кодич, Београд 1992: стр. 151, 152.

¹⁰ Alexander Schmemmann, The Eucharist, Sacrament of the Kingdom, Crestwood, N.Y: 1988, p.40.

¹¹ Протојереј-ставрофор Др Димитрије Станилоје, нав. дело, стр.180.

благодати: „*Благодат вам и мир од Бога Оца нашега и Господа Исуса Христа*” (Фил.1,2). Затим следи прозба, *За вишињи мир и спасење душа наших*, којом настављамо наше мољење за „мир и спасење”, а што нам је „даровано” од Господа, о коме сам Господ Христос каже: *Мир вам остављам, мир свој дајем, не дајем вам га као што свијет даје* (Јн. 15, 27) Још, у овој прозби молимо се за унутрњи мир, мир који долази од Господа Христа, *мир Божји који превазилази сваки ум* (Фил.4,7). Даље, у великој јекте-нији ми се молимо за овај свет: ... *за све људе, за мир свега света...за сједињење свих...за све који су у власти ..., што је ...добро и угодно пред Спаситељем нашим Богом* (1 Тим. 2,1-2). Затим се молимо: *за свету Цркву и њене настојатеље и служитеље, за земаљску власт, за наш град и крај, Зато, примајући царство непоколебљиво, да имамо благодат и њиме да служимо угодно Богу са поштовањем и страхом* (Јевр. 12,28). Највећи домет поштовања старешина јесте захвално сјећање, угледањем на вјеру њихову: *Сјећајте се својих старешина, који вам проповедаше реч Божју, гледајући на свријетак њиховог живота, угледајте се на вјеру њихову* (Јевр. 13,7). Молимо, дакле,...*за царева за све који су у власти да миран живот поживимо*. У прозби: „*За оне који плове, за путнике, болеснике...*”, који кроз молитву, нарочито болесници, треба да очекују помоћ: *И молитва вере ће спасити болесника, и подићиће га Господ, иако је гријехе учинио, опростићему се* (Јаков 5,15). Даље се молимо за страдалнике - паћенике камнондан, и оне који се баве тешким пословима. У старим јектенијама то су они који су у затчеништву, као што је свети апостол Павле био заточен, о чему у Посланици Филипланима читамо: *Тако да сав царски суд и сви остали знају да сам у оковима за Христа...* (Фил. 1,13). То су, такође, они који су у изгнанству или робовски посао раде у рудницима, којима свети апостол Павле упућује молитвене речи охрабрења: *Јер знам да ће се ово окренути на моје спасење по вашој молитви и помоћу Духа Исуса Христа* (Филип.1,19). Даље, свети апостол Павле о сужњима пише у Посланици Јеврејима: *Сјећајте се сужања као да сте с њима оковани, и оних који се злопате, јер сте и сами у тијелу*. (Јевр. 13,3).

Пред крај велике јектеније, молитвено се обраћамо позивом за посредништво светих, које је немогуће поменути све по имену. Због тога је доста именовати Пресвету Дјеву Марију, јер су са Њом „*сви свети*”, и молити се са доксолошком прозбом: „*Помињући пресвету,*

пречисту, преблагословеславну, славну Владичицу нашу Богородицу и Приснодјеву Марију са свима Светима...и сав живот свој Христу Богу предајмо”. О томе свети апостол Павле пише хришћанима Ефеса, да су хришћани са Светима и Пресветом Дјевом Маријом „*домаћи Божији*”, пошто више нисмо „... *странци него суграђани светих и домаћи Божији*” (Еф. 2,19). „*Ми враћамо наш живот Христу зато што је Он наш живот, зато што у крстионици умире овај наш обични, природни живот, од када је, уствари наш прави живот обучен у тајне висине Царста Божјег*”¹². Јектенија се завршава возгласом, ангелском врстом молитве: „*Јер теби приличи свака слава, част и поклоњење, Оцу, Сину и Светоме Духу сада и увек и у векове векова*”. Значи, хвала припада „*Цару Вјекова*”, као што је свети апостол Павле у Посланици Тимотеју завршио благодарним доксолошким речима: „*А Цару вјекова... част и слава у векове вјекова*” (1. Тим. 1,17). Ово стога што само, „*Богу припадају ове хвале, јер је Он с једне стране необухватљив у слави и милости, а с друге испуњава поменута тражења, па Му због тога приносе верни као дар сав њихов живот*”¹³.

Да ли се велика јектенија још у старини налазила на садашњем месту у светој Литургији? Уствари, она је своје садашње место заузела у релативно скорије време. У 9. и 10. веку још је произношена после входа (малог) и пре трисветога, која се ту назива „јектенија или прозба трисветога”. Међутим, Константинопољ чува овакву праксу и у 12. веку, о чему нам сведочи *Кодекс Исидора Пиромалоса и Евергедски типик*. Још је у то време срећемо пред трисветим у итало-грчким рукописима, затим у ђаконским службеницима. Исто тако срећемо је у то време на истом месту (12.в.) у Василијевој литургији, док се у Златоустовој Литургији налази на почетку. Уствари, већ у 11. веку почело је премештање велике јектеније на почетак свете литургије, што се види из арапског и грузијанског превода Типика. Велика јектенија је коначно, у 13. веку, заузела своје данашње место на почетку свете литургије¹⁴. Ово не значи да се велика јектенија изворно налазила пре трисветога. Видимо, да је у 4. и 5. веку дошло до првог премештања. У Литургији Апостолских устанаова ђакон је изговарао, напред дели-мично наведену прозбену молитву, после Канона евхаристије.

¹² Alexander Schmemmann, op. cit., p. 56.

¹³ Протојереј-ставрофор Др. Димитрије Станилоје, нав. дело, стр.191.

¹⁴ Хуан Матеос, Јектеније и порекло три антифона, Видослов бр.44, Саборник Епархије захумско-херцеговачке и приморске, Требиње 2008: стр. 53,54.

Затим, код светог Јована Златоустог и у другим списима тога доба ова јектенија, или њој одговарајуће молитве (литанија), јављају се, без изузетка после читања и отпуштања катихумена¹⁵.

МАЛА ЈЕКТЕНИЈА. Мала јектенија назива се тако стога што је кратка. Она се састоји само из почетне прозбе, коју следе једна или две прозбе велике јектеније¹⁶. Мала јектенија се у неким старим списима, такође, назива „ириника” - мирна, због тога што и у њој молимо за мир. Молимо се за мир као у великој јектенији, за „мир Божји, мир Одоzog”. Ово показује, да је она највероватније настала у доба премештања и утврђивања велике јектеније на почетак, и увођења антифона пре малог хода на светој Литургији. Мала јектенија се у светој литургији више пута изговара, прво као знак постојаности у нашој молитви, а затим служи као спона молитвених делова. Она почиње прозбом, „*Опет и опет у миру Господу се помолимо*”, у којој молимо за „мир од Бога Оца нашега и Господа Исуса Христа”. Затим долази предпоследња прозба из велике јектеније: „*Заштити, спаси, помилуј, и сачувај нас, Боже Твојом благодаћу*”. У њој молимо за заштиту, спасење и милост, о чему свети апостол Павле каже: „*Јер сте благодаћу спасени кроз вјеру; и то није од вас, дар је Божји*” (Ефес. 2,8). Молимо се за благодат Божју, јер „*благодат и истина постаде кроз Исуса Христа*” (Јн. 1,17). Затим следи молитвено сећање Пресвете Богородице и свих светих, као у великој јектенији: „*Поменуши Пресвету, Пречисту, преблагословену, славну Владичицу нашу Богородицу и присно Цјеву Марију, са свима светим...*”. Ова прозба је део мале јектеније после првог и другог антифона, док то није после прве и друге молитве верних.

На питање када је мала јектенија настала, може се рећи да је у 10. веку скраћени облик литаније већ постојао, али се није називао мала јектенија. Она је настала као продужетак пред молитвеног ђаконског уводног позива „*Господу се помолимо*”, с тим што је временом добио данашњи облик. Иако у 10. веку имамо тај скраћени облик ове јектеније, ипак не постоји податак о њој у Типику Велике Цркве у Цариграду у том веку. Међутим, доста рано је добила име „мирна”, према сведочанству који налазимо у Кодексу Исидора Пиромалоса (12. век), где се каже: „*ђакон проузноси мирну (малу) јектенију: „У миру Господу се помолимо*”. Треба напоменути да се мала јектенија

налази, такође, у Порфиреијевом Евхологијону (10. век), само што је у овом Евхологијону, њена почетна прозба: „*Опет и опет Господу се помолимо*”. Значи, она је тада формирана и у данашњем облику временом ушла у богослужбену употребу. Међутим, и данас имамо молитава само са уводним позивом: „*Господу се помолимо*”. Овај позив појављује се или као увод у читање молитве, или као почетак јектеније¹⁷.

СУГУБА - ЈЕКТЕНИЈА ПРИЉЕЖНОГ МОЉЕЊА. значи: упоран, усрдан, Сугуба јектенија, према својим прозбама, изгледа да је понављање велике јектеније. Међутим, њихова богослужбена улога је различита. Док је улога велике јектеније молитва за цео свет, за све створено у овом свету, дотле је сугуба јектенија молитва за цео род људски и за сваког човека. Ово је проистекло из хришћанске вере да је свет створен за свакога човека, док се у исто време може рећи да је сваки човек створен за свет, да преда себе за „*живот света*”¹⁸. У овом светлу треба их видети и изучавати. Према професору Лазару Мирковићу зове се сугуба због тога, што се у почетку исте, у два маха, удвојено (повећано) обраћамо милосрђу Божјем, а и од трикратног (умноженог) појања „*Госпode помилуј*” иза сваке прозбе¹⁹. Међутим, сугуба јектенија се назива и „*Јектенија приљeжног мољења*”. Име је добила од свештеничке молитве „приљeжног мољења”, коју имамо у светој Литургији у исто време. Сугуба јектенија, или јектенија приљeжног мољења, јесте древна. Налазимо је у литургији светог Јакова у десетом-једанаестом веку. Она је у њој у виду литургијске молитве која је, по свом садржају, врло блиска нашој сугубој јектенији²⁰.

Сугуба јектенија почиње прозбом: „*Рецимо сви из све душе, и од свега ума свога рецимо*”, речима које налазимо код светог апостола Павла: „*Молићу се Богу духом, а молићу се и умом, хвалећи Бога духом, а хвалићу и умом*” (1. Кор. 14,15). Даље се ова јектенија наставља прозбом: „*Госпode Сведржителу, Боже отаца наших, молимо ти се, услиши и помилуј*”, прозба која је изведена из речи апостола Павла:

¹⁷ Хуан Матеос, нав. дело, стр.55.

¹⁸ Alexander Schmemmann, op.cit., p.84.

¹⁹ Презвитер Др. Лазар Мирковић, Православна литургија, први део, Сремски Карловци 1918: стр 208.

²⁰ Литургија апостолских установа, Ране хришћанске литургије, нав. дело, стр. 32.

¹⁵ Хуан Матеос, нав. дело, стр. 54.

¹⁶ Протојереј-ставрофор Др Димитрије Станилоје, нав. дело, стр.193.

„Јер сваки који призове име Господње биће спасен” (Рим. 10,13). У следећим прозбама молимо се за милост Божју. Међу њима издвојићемо прозбу, која гласи: „Још се молимо за браћу нашу, свештенике, свештеномонахе, и за све у Христу братство наше”. Порекло ове прозбе треба тражити у јерусалимским текстовима јектеније, где налазимо прозбу: „Још се молимо за браћу нашу архијереје, јереје, јеромонахе, јерођаконе и монахе, и за све у Христу братство наше”. Овакво се служи и у Светој гори. Значи, у братство спадају и архијереји. Почетак ове прозбе треба, уствари, тражити у прозби, нешто краћој, Братства Христовог Гроба у Јерусалиму²¹. У сугубу јектенију могу се уметати специјалне прозбе из Дополнителног требника. У њој имамо и прозбу: „За оне који плодове доносе и чине добро у овом светом храму, за оне који се труде, који певају...” Овде се сећамо изречене похвале светог апостола Павла Солуњанима: „Сећајући се непрестано вашег дјела вјере, и труда љубави и постојане наде у Господа нашег Исуса Христа...” (1. Сол. 1,3). Наведена прозба је новијег датума. Наиме, она је заменила молитве које су биле за оне који плодове (храну) доносе за агапе. Са нестанком агапе временом и ове молитве нестају. Уствари, молитве су постојале до 14. века²².

Сугубу јектенију завршавамо возгласом: „Јер си ти милостив и човекољубив, и теби славу узносимо, Оцу и Сину и Светоме Духу, сада и увек и у све векове векова. Амин” (Упореди Пс. 136,1 или 135). У сугубој јектенији тражили смо Божју милост. „Што више иштемo ту милост, све више показујемо да нам је потребна милост једног ипостасног Бога и он се због тога још више смилује на нас, свестан наше потребе за његовом милошћу”²³.

ПРОЗБЕНА ЈЕКТЕНИЈА. Назива се тако стога што се њене прозбе завршавају речју „просим-молимо од Господа”. Почиње са прозбама на које се одговара: „Гослоде, помилуј...”. После ових прозби следе прозбе које се односе на посебна духовна добра, добра која су потребна људима: Анђео хранитељ, опроштај грехова, оно што је корисно душама, да се крај живота проведе у миру, итд. На њих верни одговарају са „Подај Господе”²⁴. На светој литургији прозбена

²¹ Професор Архимандрит Кипријан (Керн), Евхаристија, Париз 1947: стр. 185.

²² Професор Архимандрит Кипријан (Керн), нав. дело, стр. 185.

²³ Протојереј-ставрофор Др Димитрије Станилоје, нав. дело, стр.23.

²⁴ Професор Архимандрит Кипријан (Керн), нав. дело, стр. 203.

јектенија почиње речима: „Допунимо молитву своју Господу”, на коју се одговара: „Господе, помилуј”. О допуњењу (назидању) молитава проф. Станулује каже, „да је то виши степен савршенства”. У следећих неколико прозби молимо се за милост Божју. Од њих навешћемо следећу прозбу: „За предложене часне дарове, Господу се помолимо”. У овом моменту Евхаристија је у току. Пренети су дарови на свети престо, да би ускоро на Епиклези имали Господа Исуса Христа, „који је предао себе за нас” (Еф.5,2). У прозби за „предложене часне дарове” молимо се „да Господ прими наше дарове и да их урачуна за достојне да буду претворени у Његово тело и крв. Дакле не тражимо нешто за нас, него приносимо Господу наш дар”²⁵. Затим се молимо „...за овај свети храм, и за оне који са вером, побожношћу и страхом Божјим у њега улазе”. О понашању у светом храму свети апостол Павле пише Тимотеју: „... да знаш како се треба владати у дому Божјем, који је Црква Бога живог, стуб и тврђава истине” (1 Тим. 3,15). Даље се јектенија наставља прозбом: „да нас избави од сваке невоље, гнева и нужде”, пошто у животу има доста муке и срџбе, потребно је да се Општина моли за нас, као што се Општина молила за светог апостола Петра, кога „чуваху у тамници, а Црква се усрдно мољаше за њега” (ДА12,5).

Прозбена јектенија као наставак велике јектеније, почиње последњом прозбом велике јектеније: „Заштити, спаси, помилуј и сачувај нас, Боже благодаћу Твојом”. Ову прозбу о благодати Божијој имамо и у малој јектенији, јер „благодат спасења долази кроз веру...”, као дар Божји, а потреба људи. Даље, из прозбе се види да нам у нашим молитвама помажу „чувари душа и тела наших”, као што Господ у својој љубави рече: „... јер вам кажем да анђели њихови на небесима стално гледају лице Оца мога на небесима” (Мт. 18,10). Због тога: „Анђела мирна, вјерног вођу, чувара душа и тјела наших у Господа молимо”. За даље прозбе ове јектеније може се рећи да су обогаћени наставак молитвених речи велике јектеније: „Заштити, спаси, помилуј и сачувај нас Боже...”, мољење за оно што је потребно људима. До прозбе: „Заштити...”, народ одговара са Господе, помилуј”, док, после ње одговара: „Подај, Господе”. Ако се литургија почиње са вечерњем на одређене празнике, онда јектенија почиње: „Исплни вечерњу молитву нашу Господу”. Прозбена јектенија се

²⁵ Протојереј-ставрофор Др Димитрије Станилоје, нав. дело, стр.264.

завршава возгласом, речима доксологије: „*Милосрђем Јединороднога Сина Твојега, са којим си благословен, са пресветим и животворним твојим Духом...*” У овом возгласу налазимо и реч из Старог завета: „*Благословен си Господе, научи ме твојим одредбама*” (Пс. 118,12). У овој јектенији молимо духовна добра оба света.

Прозбена јектенија је врло старог порекла. Подсећа нас на прозбе које налазимо у Апостолским установама на литургији верних²⁶. Имамо само „подсећање” на њу у овом делу стога, што у време настанка Апостолских установа, подела још није била извршена, а што је уствари, временом постепено урађено.

СВЕШТЕНИЧКЕ МОЛИТВЕ У СВЕТОЈ ЕВХАРИСТИЈИ

Пре него се осврнемо на свештеничке молитве и њихово изговарање, подсетићемо се шта је света Литургија-Евхаристија као најважнија и централна света тајна Христове Цркве. „*Евхаристија је божанска установа, одслужена и дата онога часа и дана када је Спаситељ одржао Тајну вечеру са својим апостолима... Евхаристија је била, данас јесте, а биће и у будуће средиште богослужења и централни нерв светотајинског хришћанског живота... Црква је Тело Установитеља и првог Приносиоца бескрвне евхаристијске жртве. Евхаристија је такође Тело Христово ... И само се у Цркви Христовој може давати и примате Тело и Крв Његова, после светотајинског приношења и Епиклезе на светом престолу (по потреби се даје и прима ван храма)*”²⁷. У свету Литургију уграђују се, уз потпуно ангажовање, цела људска личност речима Светог писма, молитвама, прозбама и возгласима, песмама, проповеђу и као круна свега сједињење са Господом Исусом Хрстом у светој тајни Причешћа.

Развојни пут свете Литургије био је вишевековни. Њена форма се мењала, надграђивала и дограђивала од светоапостолског првог до завршног седамнаестог века. Свети апостоли су свету Евхаристију вршили онако како су је примили од самог Спаситеља Христа, и

²⁶ Литургија апостолских установа, Ране хришћанске литургије, нав. дело, стр. 32.

²⁷ Др. Недељко Гргуревић, Евхаристија као Жртва, Србиње-Либертивил, 2006: стр. 58,59.

коју су истоветну предали својим наследницима.²⁸ Најраније свете Евхаристије су кратке. Њихове молитве су, такође, кратке. Тадашњи евхаристијски чин се састојао од следећих делова: читање Светог писма са проповеди, молитава, приношења дарова, молитве освећења дарова, ломљења хлеба и светог причешћа²⁹. Због краткоће овог „првог, најранијег чина”, немамо довољно података о одушевљењу и преданости евхаристијског скупа и појединаца. Са добијањем слободе Миланским едиктом, и литургијски развој је почео јако напредовати. У четвртном веку Цариград, као престони град Византијског царства, постао је врло важан центар напретка и развоја црквеног сазнања, уз сватотајински и практични развој њеног богослужења.

Од самог почетка евхаристијског чина, важан део свете Евхаристије чине молитве. У Раној цркви број и текст литургијских молитава били су различити. Међутим, суштина свете Евхаристије никада се није мењала. Ово стога, што су молитвена надградња и увећање вршени на Евхаристијском чину, одслуженом од самог Господа нашег Исуса Христа, уствари, на благодатној основи и освећујућој пуноћи Евхаристијских Господњих речи изговорених на Тајној вечери. Господње Евхаристијске речи биле су увек неизменљива основа и центар Евхаристијског чина. После Педесетнице хришћански молитвени скупови су вођени Духом Светим кроз харизматичне зједничке молитвене изливе; то је било време екстаза и потпуне молитвене преданости учесника скупа³⁰. Ране и касније молитвене промене су зависиле од места где су вршене, времена када су вршене и ко их је вршио. Што се тиче произношења литургијских молитава природно је очекивати, да су се молитве хвале и захвалности, или заступништва и молбе већином изговарале наглас у тадашњим неупоредиво мањим молитвеним просторијама и уз учешће у светој Евхаристији малобројног синаксиса тога доба. Међутим, са добијањем слободе и црквеним напретком на многим пољима долази до промена и у Њеном богослужењу наступајућег времена, па и у произношењу литургијских молитава.

У овом делу прво ћемо говорити о молитви-богослужењу апостолског времена. Затим ћемо говорити о времеу преласка од

²⁸ Alexander Schmemmann, op. cit. p. 17.

²⁹ Alexander Schmemmann, Introduction to liturgical theology, New York, N.Y.: 1975, p.99.

³⁰ Професор архимандрит Кипријан (Керн), нав. дело, стр.42.

молитвене апостолске слободе, ка времену устаљених молитава и покушају утврђивања чинова у другом и трећем веку. После тога ћемо се осврнути на доба богатог светотајинског молитвеног развоја и утврђивања богослужбених облика у Цркви, од четвртог до шестог века, да би завршили са временом литургичког раслојавања и надградње богослужења од седмог до десетог века.

АПОСТОЛСКО ВРЕМЕ. Свакако да је молитва у почетку хришћанства у светим Литургијама била, како каже професор Лазар Мирковић, не само интегрални део него и језгро свете Литургије. Она је главни облик богослужења, а као таква, важан свето- тајински део свете Литургије³¹. Молитве имају основу у божанској суштини Цркве као Богочовечанском Телу Господа Исуса Христа, Глави Цркве, док су њени чланови у Његовом Телу, у богослужбеном општењу сједињени Духом Светим са Њим. Важност молитве у Својој цркви истакао је Спаситељ Христос у „Молитви Господњој”. У њој нам је подвукао суштину молитве и дао упутство како да се молимо, речима „*овако се молите*” (сравни Мт.6,5.7.9-10). Даље, о важности и суштини молитве Спаситељ нас је практично учио божанским примером и Својом речју о светотајинском месту молитве у светој Евхаристији. Он је евхаристијски сам одслужио свету Евхаристију, божански приневши Себе на Тајној вечери. Исту је предао светим Апостолима са заповешћу, да је служе и по њој живи и да се и даље исто тако чини у Цркви Његовој. Свети апостоли су ову Божанску заповест и обећање носили у себи и живели са њом, да би је предали уз своје сведочење Спаситељевих речи: „*И што год заштитете (од Оца) у име моје, то ћу учинити, да се прослави Отац у Сину*” (Јн. 14,13).

У светој Евхаристији се следи пут који води испуњењу евхаристијске светотајинске пуноће: „*И ако шта заштитете у име моје, ја ћу учинити*” (Јн.14,14). Испуњење Спаситељевих дароносних речи имамо у Анафори-Епиклези свете Евхаристе: „*И ја ћу умолити Оца, и даће вам другог Утјешитеља да пребива с вама вавјек*” (Јн.14,16). Да, Дух Свети је „*вавјек*” у Цркви, док је Његово присуство и делање директно остварено и остварује се у светој Евхаристији и у сједињењу са Христом у Њој. Са дубоком и чврстом вером у благодатни силазак Утешитеља, вратише се сви са испраћаја Спаситеља са Маслинске горе у „горњу собу” где, „*Ови сви бијаху истрајно и једнодушно на молитви*

³¹ Презвитер Др. Лазар Мирковић, нав. дело, стр.192.

и мољењу, са женама и са Маријом матером Исусовом и са браћом његовом” (ДА.1,14). Повратници са Маслинске горе донели су у себи „*благу вест*” о Утешитељу, кога су евхаристијски чекали и дочекали и то у просторији где је Спаситељ одслужио своју Евхаристију. Овај најранији Синаксис није био привремени, него „постојан” и „једнодушно”. „*И бијаху постојано у науци апостолској, и у заједници, у ломљењу хлеба и у молитви*” (ДА.2,42). Овде су видљиви главни елементи Православног богослужења: учење апостолско, литургијске молитве зједнице и света Евхаристија. Поред апостолског учења од самог почетка и светоевхаристијског скупљања првих хришћана, постојале су литургијске молитве, које су произношене приликом служења „ломљења хлеба-Евхаристије” са светим Причешћем³².

ДОБА ОД КРАЈА ПРВОГ ДО ТРЕЋЕГ ВЕКА. Враћањем у историју развоја и утврђивања богослужења у овом периоду, значи осветљавање, иако на основу штурих података, литургијског молитвеног стања као важног дела Евхаристијског синаксиса тога доба. Већ у Учењу дванаесторице апостола, крајем првог века, налазимо дивну молитву у светој Евхаристији, која гласи: „*Као што је овај хлеб (евхаристијски хлеб) био расејан по горама, и сабран постаде једно, тако нека се сабере Црква твоја са свих крајева земаљских у Царство Твоје*”³³. Ове светотајинске речи говоре о евхаристијском сабрању, ма где оно било, као заједници Сина Божјег. Уствари, овде је Христос као Глава евхаристијског сабрања које је управљено есхатону.

У други век се ушло из доба апостолских мужева који су пренели оно што су молитвено примили од светих Апостола. Други век је, уствари, прелазни век у раној цркви од апостолске молитвене стваралачке слободе и богатог богослужбеног дара језика у ово рано време молитвеног стваралаштва. На евхаристијским скуповима у овом веку, молитве су узношене од стране свештенослужитеља, синаксиса и појединаца, харизматика. То је било време екстазе и потпуне молитвене преданости учесника евхаристијског скупа. Иако су молитве произношене гласно, ипак не значи да није било и молитава које су изговоране и тихо. То се нарочито односи на молитве харизматика, на које је народ одговара: амин. О томе налазимо сведочанство код светог

³² The Orthodox study Bible, New Testament and Psalms, Nashville, TN: 1993, p.276.

³³ Didache: The Faith of the Early Fathers, W.A. Jurgens, trans., Collegville, MN: 1970, pp. 4 and 5.

апостола Павла, који у Првој посланици Коринћанима каже: „*Јер ако благосиљаш духом како ће онај који заузима место обичног верника рећи амин на твоје благодарење, када не зна шта говориш*” (14,16). О овоме Михаило Скабаланович каже: „*Учешиће читавог сабрања на богослужењу овде се представља у виду слушања онога што се пева и говори од стране харизматика уз изражавање тог учешића кроз произношење речи, амин*”³⁴. Међутим, што је јасно из оскудних сведочанстава тога доба јесте, да су већ постојале преданафорне, анафорне и послеанафорне молитве.

У другом веку чине се покушаји да се уведе поредак у богослужењу. О овоме налазимо податке код професора Михаила Скабалановича који каже: „*Пре свега, без сумње, већ тада (у другом веку,) је дошло до формирања одређеног чина (поретка), и одступање од њега, мисли се на суштинску форму, било је строго забрањено. Свети Климент Римски пише Коринћанима: „Дужни смо да чинимо све по реду (по поретку) што је Владика (Господ) заповедио да чинимо у одређена времена. Заповедио је свршавати приносе и литургијске службе, и то је заповедио да не буде како било и без реда, него у назначена времена и часове... Они, дакле, који у одређена времена врше своје (литургијске) приносе, они су угодни (Њему) и блажени су, јер следејући законитим установама Владике (Господа) они не греше*” (1. Кор. 40,)”³⁵. Настојање да се успостави поредак у богослужењу још више хвата маха у трећем веку. Овај век је време „*чврстих норми и утврђених чинов*” у богослужбеном развоју у Цркви. То је довело и до стварања основног молитвеног реда. У овом веку је уследило и преношење свете Литургије од вечери на јутро. Па и поред овог настојања појединих светих отаца, литургијске молитве добијају своју писану форму доста касно. Потреба писаних облика, а не само преношењем усменим предањем литургијских молитава улази у праксу, јер је постојала могућност да ће се само усменим преношењем доста изгубити. То је био најсигурнији пут да се макар један део молитава сачува. Значи, да су се и у ово рано време у Цркви писали текстови молитава. Међутим, молитве нису писане и стваране по одређеном шаблону, облику, с обзиром на то да су оне биле више упутства, него писмена формална обликовања. Оне су биле више доксолошке молитве, него богословско-догматски

³⁴ Михаил Скабаланович, Тумачење типика, Шибеник: 2004: стр. 37.

³⁵ Михаил Скабаланович, нав. дело, стр. 50. ‘ 36. Maurice Jourjon, op. cit. p. 71.

текстови. Ово показује да су тадашње јектенијске, затим освећујуће, као и молитве благослова биле малобројне и краће, док при њиховом читању није постојала контраверзија како ће се читати”. Пошто је у то време у овом пољу било доста молитвене стваралачке слободе и разноврсности, јасно је да је и у ово време у светој Евхаристији могло бити импровизованих молитава. Када се томе дода да нису постојали Службеници као данас, са утврђеним богослужбеним чиновима и устаљеним молитвама, онда је јасније сазнање да један део „*обичних верника*” није могао бити учесник у литургијском произношењу свих молитава. Још нешто што се тиче читања. Прихватимо тврђење да су све молитве наглас читане, то, ипак, не значи да су их сви присутни могли чути, знати њихов садржај напамет па и разумети. Овде ћемо се, такође, подсетити да је рано хришћанско богослужење формирано према и на основним облицима старо-јеврејског богослужења. Због тога је разумљиво да је читање молитава у раној цркви већином било гласно, као што су Јевреји чинили у својим синагогама. Наравно, нико не заговара да је то било погрешно, него да је тај начин касније могао бити изобичајен.

ДОБА ОД ЧЕТВРТОГ ДО ШЕСТОГ ВЕКА. У четврти век се ушло са светом Литургијом описаном у главним цртама од стране светог Мученика Јустина, који у својој Првој Апологији пише: „*За сва добијена добра благодаримо Створитељу свега кроз Његовог Сина Исуса Христа и Духа Светога. У такозвани „дан сунца” бива код нас скуп на једном месту свих оних који живе по градовима и селима и читају се успомене Апостола и писма Пророка... Потом... настојатељ даје упутства и савте да подражавамо том прекрасном примеру. Затим сви уопште устајемо и упућујемо молитве. Када завршимо молитву као што сам мало пре рекао, приноси се хлеб и вино и вода, и настојатељ упућује, такође молитве и благодарност, колико он може. У продужетку говора о слављењу Господа „са одређеним молитвама, и узносећи захвалност за сву нашу храну”, што је слично молитвама Евхаристије*”³⁶. Овде видимо једноставну поделу свете Литургије, која се састоји од Речи Божје, проповеди, молитава, Епиклезе и опет молитава.

Слобода за Цркву отворила је пут развоју богослужења и напретку богословља, највише као резултат христолошких и других спорова.

³⁶ Јустин, Апологија I.

Време од четвртог до шестог века је доба убрзаног и богатог развоја богослужења. Света Литургија је већ пренета на јутро и са јутрењем уводи се као јутарње богослужење. Може се рећи да је у овој периоду формиран готово цео круг дневног богослужења. То не значи да је створен један тип дневног богослужења, него значи да је на целом Истоку створен доста једнак, или боље речено, неколико у основи једнаких богослужења, уз њихове формалне разлике. Наравно, центар светотајинског богослужбеног живота била је света Евхаристија. Све је то поспешило богати развој литургијских молитава.

У слободи се подижу велики храмови, који су све пунији новокрштених хришћана, као и оних који су у катихуменату очекивали да се крсте. Природно је да се у новонасталој ситуацији многољудских евхаристијских скупова у новим храмовима молитвено обогаћује света Евхаристија. Брзи развој богословља видљив је у стварању и умножавању нових богослужбених текстова. Хришћанска теологија се улива и цвета у богослужбеним текстовима, тако да молитве и богослужбене песме постају чиста теологија. Овоме треба додати да је, уствари, монаштво моћни фактор у координирању и уоквиривању новонасталих појава у Цркви и у њеном богослужењу. Међутим, ту је у богослужењу долазило и до формалних неуједначености и разноликости, али не и неких штетних контраверзија. Овоме је доприносило и настојање да се у парохијску богослужбену праксу уведу манастирски типичи, насупрот жељама и очекивању парохијског дела Цркве. Због тога је новонасталу ситуацију требало усагласити и што више и формално приближити. Верујемо да је увођење литургија светих Василија Великог и Јована Златоустог резултат таквог стања и њиховог одомаћења у Византији. Познато је да ове две литургије нису имале овакав молитвени састав какав имају данас. То значи да је временом дошло до молитвених промена и у овим литургијама.

У овом период долази и до увођења тихог читања литургијских молитава. Појава и пракса тихог читања молитава, вероватно, датира из трећег века. Ово се може довести у везу са формирањем парохија које је почело у трећем веку, да би постала општа стварност Цркве у четвртог века. О самој појави тихог читања молитава проф. Јоанис Фундулис каже: *„Већ у четвртном веку примећује се тенденција „тајног” читања молитава. Реакција видљива из 137 Новеле императора Јустинијана, да се чита гласом који ће да чује верни народ...врло вероватно да су технички или практични разлози*

*допринели томе да се литургијске молитве читају тајно”*³⁷. Иако су се евхаристијске молитве гласно читале и у великим базиликама, као и на масовним евхаристијским сабрањима, верујемо да се исто тако практиковало и тихо читање на истоветним местима и сабрањима. Слажући се за разлози које наводи професор Фундулис за појаву „тајног” читања, верујемо да су постојали и дубљи молитвени разлози за овакво читање. О томе ће бити касније више говора.

Ипак сви теолози се не слажу да је овај развој „златног доба” ишао сасвим светотајинским-есхатолошким путем. Замера се да је поред очувања свете Литургије у овом периоду богослужбеног увећавања, надграђивања и обогаћивања, у њу ушло понешто што је страно хришћанском богослужењу. Овде ће се споменути само неке од њих. Та негативна страна се састојала у уласку у дубоке воде мистицизма кроз пренаглашене симболизме у богослужењу. Затим, богослужбена заједница добила је превише карактер индивидуалистичког у својој светотајинској мисији и реалности. Ту се, такође, убраја увођење тихог читања свештеничких молитава у светој Евхаристији.

ВРЕМЕ ОД СЕДМОГ ДО ДЕСЕТОГ ВЕКА. Од седмог до десетог века је, углавном, завршно време формирања богослужења, а тиме и литургијских молитава. Нажалост, остало је мало података о овом богослужбеном и молитвеном стваралаштву и завршном формирању дневног богослужења. У ово време је формирана и црквена година. Не само да су формирани богослужбени чинови заједничких богослужења, него и посебни чинови за издвојене групе или појединце. У ово време је дошло до издвајања појединих светих тајни из свете Евхаристије које су постајале одвојена богослужбена свештенодејства. Ту се није стало, пошто је и после тога времена долазило до извесних допуна-промена у молитвеном-богослужбеном пољу.

У овом периоду наставља се са молитвеном доградњом свете Евхаристије. Молитвама се у овом периоду улази све дубље у теологију Евхаристије као последица уласка (откривања) и присуства мистицизма и симболизама у њој. Овоме доприноси победа над иконоборством после које је монаштво унело дубоко мистичко тумачење свете Евхаристије. Тако је дошло до проширивања смисла и значаја свете Евхаристије. Са молитвеним растом Евхаристије, мистицизам и

³⁷ Јоанис Фундулис, Литургија 1, Увод у Свето Богослужење, Краљево 2004: стр. 170.

символизам постају још важнији и присутнији у објашњењу детаља у светој Евхаристији. Што се тиче самог евхаристијског символизма он не почиње са овим периодом, него његове почетке можемо пратити још из трећег века.

Овде ћемо навести двојицу аутора који су важни за нашу тему. Први од њих јесте *свети Максим Исповедник*, са својим делом „*Мистагогије*” (+662), теолог који је дубоко продро у тајну и симболику богослужења. За светог Максима свете тајне су пуне симбола са светотајинском благодатном реалношћу. Према виђењу и схватању светог Максима, између овог двога не постоји контрадикција. Свети Максим је велики теолог свога доба па је разумљиво да је његов мистицизам био прихваћен у Византији. Стога је био прихватљив и у теолошком тумачењу свете Евхаристије. Што се тиче Максимовог мистицизма он сенеможезначавати бездовођења у везу са симболичким и мистичким тумачењем *Псевдо-Дионисија Аеропагита* под чијим је великим утицајем био свети Максим. Дионисијев символизам и мистицизам, који је видљив у његовом делу „*Црквена јерархија*” настао је на темељу александријске школе, чему је додао историјску реалност том духовном мистицизму³⁸. Тако су Максимов мистицизам и символизам ухватили дубоког корена у схватању и учењу о појединим моментима и деловима у светој Литургији, што је временом све више утврђивано. Ово проширено учење о светој Литургији било је прихватљиво како за јерархијске кругове, тако и за општи литургијски живот у Византији, специјално у Цариграду. Свети Максим види Христа у свему што је Црква, стога свака света тајна и свештена радња дарује нам Христа. Ова светотајинска реалност је присутна у нашим богослуженим књигама и у свему што нас окружује, као и у нашем заједничком светотајинском богослужбеном животу Цркве³⁹. Још нешто. Када се говори о тихом читању литургијских молитава у то време, свакако да је ова литургијска пракса у светој Евхаристији сматрана светотајински исправном и благодатно потпуном. То се види и из става светог Максима према тихом читању литургијских молитава, о чему Грегори Вулфенден каже: „*Из Максимове перспективе, заиста би било могуће рећи: да кретање из акције у сазнање чини небитним*

³⁸ Др. Недељко Гргуревић, Увод у православну литургику, Либертивил-Србиње 2003: стр.167.

³⁹ А. Јевтић, Апостолско-светоотачко Учење о Светим Тајнама, Духовност Право/славља, Београд, 1990: стр.2.

изговарање Анафоре. Оно што је битно је созерцање тајне а оно се најбоље може вршити у тишини”⁴⁰?

Други аутор тога доба био је *свети Герман 1, патријарх цариградски* (+733). Његово дело „*Црквена Историја и мистична тумачења*” је врло важно са историјског и богословског становишта, као дело које је имало великог утицаја у иконоборачком добу, добу раслојавања у богословљу у Византији, као и због његовог каснијег вишевековног утицаја⁴¹. Дело је, уствари, по својој садржини алегоријско (мистично) тумачење свете Литургије. Свети Герман тумачи целу Литургију, почевши од проскомидије па све до поделе антидора. Символички објашњава поједине делове Литургије у вези са животом, страдањем и прослављањем Спаситеља Христа. У појединим радњама свете Литургије аутор види важније моменте из спасоносног искупљења људи. Поред својих оригиналних тумачења, види се да је у свом делу под јаким утицајем светог Максима и Псеудо-Дионисија Аеропагита⁴². У свом литургијском коментару, свети Герман се много држи раније византијске традиције, додајући понешто од антиохијског историјског тумачења⁴³. Свакако није чудно да се у овако разгранатој и китњастој литургијској теологији и доживљавању богослужења у реалном мистицизму и символизму, у коме су били присутни освећујући елементи и поред тихог читања молитава, могло богослужбено-освећујуће живети. О читању литургијских молитава у време Патријарха Германа 1, Грегори Вулфенден каже: „*Чини се вјероватним да се Анафора тада читала нечујно, али су њене ријечи објашњене јасно и тачно те се молитава није третирали као добро чувана тајна*”⁴⁴.

Важан извор из овог периода јесте „*Кодекс Барберини бр.336*”, из осмог века. Овај извор се налази у Ватиканској библиотеци. У њему налазимо донекле одговор о гласном и тихом читању евхаристијских молитава. У „*Кодексу*” наилазимо на податак да, у литургији светог Василија Великог, свештеник тихо чита молитву Анафоре: „*Са овим*

⁴⁰ Грегори Вулфенден, Молитва Анафоре: наглас или тихо, Саборник Епархије захумско-херцеговачке и приморске бр. 44, Требиње, 2008: стр. 8.

⁴¹ Paul Mavendorff, St. Germanus of Constantinople on the Divine Liturgy, Crestwood, N.Y.: 1984, p. 10.

⁴² Hugh Wybrew, the Orthodox Liturgy, Crestwood, N.Y.: 1996, p. 123.

⁴³ Paul Mavendorff, op. cit., p. 53.

⁴⁴ Георги Вулфенден, нав. дело, стр 9.

блаженим Силама, човекољубиви Владико...”, док народ пева: „Свет је, Свет, Свет, Господ Саваот...”. За друге молитве Анафоре не наводи се да се тихо читају. Међутим, у литургији светог Јована Златоустога налазимо да свештеник чита тихо следеће молитве Анафоре. „Са овим блажењим Силама, човекољубиви Владико...”, затим молитву: „Сећајући се, дакле, ове спасоносне заповести...”, као и молитву: „Још Ти приносимо ову словесну, разумну и бескрвну службу...”⁴⁵. Из Кодекса Барберинија видљиво је да су молитве Анафоре „Са овим блаженим Силама...” у обадве Литургије изговаране тихо, док је хор или народ певао: „Свет је, Свет, Свет Господ Саваот...” Ово је јасни показатељ да је тихо читање молитава било у употреби и да је стога било теолошки исправно и прихватљиво. Иако располажемо са више сведочанстава од светих отаца о гласном читању литургијских молитава на светој Литургији што нико не пориче, јасно је да је постојала и пракса тихог читања истих молитава. Као такво и овај начин читања временом је постао предање.

После овог кратко историјског осврта вратићемо се на питање произношења свештеничких литургијских молитава.

Може неко поставити питање: зашто је за нас важно питање произношења - читања молитава у светој Литургији? Одговор је да је читање свештеничких молитава постало предмет расправа и подела у нашој Цркви у наше време. Подела је настала пошто један део наше јерархије заступа мишљење да се треба вратити на гласно читање молитава као у раној цркви, притом тврдећи да је то светотајински изворно и према предању једино исправно. Док јерархија која је за држање вишевековног начина тихог читања литургијских молитава у нашој Цркви, јесте одлучно против промене ове устаљене праксе. Ова одлучност долази отуда што оваква пракса није ништа ново, јер постоје тенденција њиховог тихог читања још у 4. веку, што значи да су се и у току историје Цркве литургијске молитве читале, такође, тихо због чега ова пракса није антипредањска.

Вратимо се на почетак овога осврта. Почели смо са јектенијама које налазимо у светој Литургији од најстаријих дана Цркве. Оне су биле целовите литургијске молитве уз друге молитве раног литургијског чина. Њихово произношење је било јавно, гласно.

⁴⁵ Кодекс Барберини бр. 336, Епископ Атанасије (Јевтић), Христос-Нова Пасха, Божан-ствена Литургија 1, Београд-Требиње: 2007: стр. 242,243.

Међутим, временом су јектеније издељене на кратке молитвене прозбе и као такве дошле до нас уз гласно изговарање на светој литургији, или другим свештенодејствима. Сви се слажемо да су оне пуне доксолошког-молитвеног и прозбеног у себи. Њихову благодатну пуноћу видимо, такође, из податка да су јектеније у светој Евхаристији у раној цркви биле у литургијској пракси, само не у данашњем поретку. Овде се може поставити питање: Да ли је јектенијско прегруписавање допринело активнијем учешћу „народа Божјег” у светој Евхаристији и да ли је ово утицало да се појави мисао, а касније да дође, иако није било општеприхваћено, до реализације тихог читања еваристијских молитава и освећења? Верујемо да је то могуће.

Проучавање најранијег произношења и развоја читања молитава на светој Литургији није лак задатак. Томе доприноси чињеница да поседујемо врло мало података на основу којих се могу очигледно пратити почетци овог питања. Затим, што се у то време није обраћала посебна пажња на ову појаву. Даље, томе доприноси факат да је скоро свака црквена област, па и поједини манастири, имала свој типик са локалним карактеристикама. Стога није за чуће да је тихо читање свештеничких молитава могло ући рано у праксу Цркве. Не би смо се сложили са мишљењем да је главни разлог ове промене дошао од свештенослужитељског присвајања самосталног и тихог читања молитава. Верујемо да су томе допринели више фактора, од којих ћемо навести само следеће: брзи раст Цркве и развој теологије довели су до извесне промене у тада могуће променљивим деловима свете Литургије и у њој у нашем изливу доксологије, оданости, љубави, наде, молбе. Један од могућих разлога овоме чини се, био је давање више места и видљивије улоге јектенијским молитвама. Овим се није реметила евхаристијска пуноћа, пошто је обогаћеном јектенијском молитвеном доксологијом слављен Господ, који дарује Себе своме народу, после дејства Духа Светога, у принетим даровима. Треба имати у виду да је света Евхаристија у току историје формално пролазила кроз промене укључујући ту и издвајање неких светотајинских дејстава, притом увек остајући светотајинско средишта. Због тога, чини се, ни тихо читање молитава није антиевхаристијско стање нити антипредањска пракса.

Иако једна јединствена света Евхаристија не постоји у свим православним црквама, ипак се може говорити, на основу њене садржине, о суштински јединственим и једнаким литургијским

молитвама у њима. Пратећи развој литургијских молитава видимо да је у старини постојала још већа молитвена разноликост у њиховим светим Евхаристијама. Ова формална молитвена разноликост није реметила јединство међу православним црквама. Треба рећи да ово није доводило до контрадикција међу црквама, и да се у раној цркви није ни гледало на униформисаност литургијских молитава. Покушај њиховог обједињавања јесте каснијег времена. Иако данас имамо само две свете Литургије које се данас у Цркви често служе - светог Јована Златоустог и светог Василија Великог - ипак и у њима постоји разлика у неким молитвама, и то је највећа разлика у тексту анафорских молитава. Када говоримо о јединству - истоветности литургијских молитава, не мислимо на спољашњу језичку или формалну страну, него на дубину вере и искуства Цркве, на основу којих су ове молитве створене. Литургијске молитве су инкарнација једнога и истог заједничког светотајинског искуства, једног и истог сазнања и једног и истог сведочења⁴⁶. Међутим, нису у свим православним црквама литургијске молитве једнако произношене, нити се данас произносе, стога што постоји двојно произношење-читање. Од њих једно је гласно, док је друго тихо читање. У нашој Цркви тихо читање већине евхаристијских молитава јесте вишевековна пракса. С обзиром да ова пракса није антипредањска, чини се да не постоји разлог да се мења.

Summary:

It is known that the liturgics as an independent scholarly discipline is one of the most recent in Orthodox theology. Being the most recent scholarly discipline it is accompanied by some questions which require answers. If the dialogue is constructive, it is then necessary and useful, but if it goes beyond those limits, then it excludes possibility of finding the correct answers. In that case controversies arouse, especially, especially if the problems are resolved by arbitrary incentives. It is evident that the arguing and arbitrary initiative concerning the reading prayers during the Divine Liturgy became a controversy in our Church and that it goes beyond doxological-sacramental frames. In this expose we paid attention in particular o litanies, their gradually expanded prayerful role in holy Eucharist as one

⁴⁶ Alexander Schmemman, Eucharist Sacrament of the Kingdom, Crestwood, N.Y.:1988, p.173.

of the possible reasons for shift to silent reading of Eucharistic prayers. By all mean we do not deny usefulness of the dialogue concerning certain matters in the Church, and even the question what could be improved in it. However, we are not in favor of radical changes of that which has the basis in the Sacred Tradition and what is an ages long practice in our Church, as it is in this case the elimination of the established practice of silent reading of most of the sacerdotal prayers in the Eucharist.